

ний простір, у лежачому боці - варіантом підповерхового обвалення з відбійкою рудного масиву в затисненому середовищі.

Список літератури

1. **Баклашов І.В.** Деформирование и разрушение породных массивов. М.: Недра, 1992.
  2. **Глушко В.Т., Борисенко В.Г.** Инженерно-геологические особенности железорудных месторождений. М., Недра, 1978, 263 с.
  3. **Малахов Г.М.** Управление горным давлением при разработке рудных месторождений Криворожского бассейна.-Киев: Наук, думка, 1990.-204 с.
  4. Настанова Міністерства промислової політики України «Визначення та контроль допустимих розмірів конструктивних елементів систем розробки залізних руд. Інструкція із застосування» / **Є. Бабець, В. Сакович, С. Сиротюк, В. Цариковський, Вал. Цариковський, Е. Яценко.** - Кривий Ріг: ДП «НДГРІ», 2010. - 86 с.
- Рукопис подано до редакції 12.11.11

УДК 622.1:528

О.Є. КУЛІКОВСЬКА, канд. техн. наук, доц.

Державний вищий навчальний заклад «Криворізький національний університет»

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ЗСУВУ ПОВЕРХНІ І СТАНУ ОБ'ЄКТІВ ПРИБІДЗЕМНІЙ РОЗРОБЦІ РОДОВИЩА ПАТ «ЄВРАЗ СУХА БАЛКА»

Узагальнені результати натурних спостережень і виконано прогнозування зсувів поверхні та інженерно-технічних об'єктів при підземній розробці родовища ПАТ «Євраз Суха Балка».

Проблема та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Родовище ПАТ «Євраз Суха Балка» приурочено до східного крила синклінально-антиклінальної структури Кривбасу. Очисні роботи на ш. «Ювілейна» проводяться на поверхнях горизонтів -1180, -1100 м, а на ш. ім. Фрунзе - по покладах Діагонального і Саксаганського простягань на горизонтах -910 і 985 м. Відпрацювання покладів супроводжується розвитком процесів зсуву в масиві гірських порід і на земній поверхні. У шахтному полі ш. «Ювілейна» в районі маркшейдерських осей 40 – 240 процес зсуву проявляється у вигляді класичної мульди зсуву. Тому при розробці заходів, спрямованих на запобігання виникнення надзвичайних ситуацій, необхідною умовою повинно бути врахування всіх деформаційних процесів через комплексну мінімізацію їх впливу на природно-техногенну систему на основі встановлення закономірностей їх розвитку. Тільки в такому випадку можна досягти позитивних результатів.

Аналіз досліджень та публікацій. Згідно до вимог нормативних документів «Правил охорони...» [1], «Інструкції...» [2] і «Проекту заходів охорони...» [3], починаючи з 2001р. лабораторією Науково-дослідною маркшейдерською лабораторією (НДМЛ) ПАТ «Євраз Суха Балка» виконуються контрольні спостереження за розвитком процесів зсуву поверхні і станом об'єктів при підземній розробці залізної руди, що охороняються, в гірничому відводі ПАТ «Євраз Суха Балка» [4]. До 2001 р. контроль за розвитком процесу зсуву на руднику у різні періоди експлуатації здійснювався спеціалізованими організаціями: ВНДМІ, УкрНДМІ, НДІ ВІОГЕМ, ДНПП «МЕГП». Загалом, виконуються наступні роботи: спостереження за розвитком процесів зсуву у всячому і лежачому боках покладів ш. «Ювілейна», у всячому боці покладів ш. ім. Фрунзе; визначення фактичних деформацій земної поверхні в районі об'єктів, що охороняються.

Завданням даного дослідження є встановлення особливостей деформаційних процесів на поверхні та стінженерно-технічних споруд при існуючих технологічних параметрах підземної розробки корисних коралин родовища ПАТ «Суха Балка» в сучасних умовах його експлуатації.

Викладення матеріалу та результати. Станція спостереження у всячому боці покладів ш. «Ювілейна» закладена у 1973 р. і раніше складалася з чотирьох профільних ліній ґрунтових реперів, орієнтованих поперек простягання покладів. По мірі виїмки корисної копалини і зростання мульди зсуву в плані станція спостереження поповнювалася новими профільними лініями. Сьогодні станція складається з семи профільних ліній: «Гребля», «І», «ІV», «V», «Дамба», «Новий», «Глеюватська». Загальна кількість знаків станції складає 206 ґрунтових реперів.

Станція спостереження (СС) лежачого блоку також закладена в 1973 р. і у теперішній час складається із шести профільних ліній: «2», «3», «4», «5», «Залізниця», «Тумби», двох профільних ліній, що розташовані на північній ділянці шахтного поля «Галерея» і «Вентилятор» шахти

«Північна». Загальна кількість ґрунтових реперів станції - 131 репер. В якості робочих реперів використані забивні репери, що є металевими штирями діаметром 25-35 мм, завдовжки 1500-1700 мм, повністю заглиблені в землю. Інтервали між реперами складають 20-30 м у висячому боці покладів і 6-20 м - у лежачому боці.

Інструментальні спостереження виконувалися електронним тахеометром TOPCON GPT 7001 із використанням призматичних відбивачів. Відносна похибка вимірювання довжин не перевищує 1:15000. На існуючій станції спостереження лежачого боку покладів ш. «Ювілейна» регулярно (два рази на рік) виконувались весняна та осіння серії натурних спостережень, а також візуальний огляд і фотографування зон обрушення, терас і тріщин. Інструментальні спостереження дозволяють визначити фактичні деформації земної поверхні, положення границь зон зсуву, прослідити динаміку розвитку процесу зсуву і вирішити питання, які пов'язані з безпечним використанням площ, що підробляються, і охороною інженерних об'єктів промислового та цивільного призначення [4]. За наслідками спостережень виконано аналіз, представлений нижче.

Розгляд результатів спостережень показав, що в лежачому боці максимальні сумарні осідання за весь період спостережень (34 роки) мають місце в районі Rp 8 (профільна лінія «3»), де $\eta = 185$ мм, тобто середньорічна швидкість осідання дорівнює 5-6 мм/рік (рис. 1).

Рис. 1. Графік зміни річних вертикальних деформацій Rp8 профільної лінії «3» лежачого боку покладів ш. «Ювілейна» ПАТ «Сува Балка»*(штриховою лінією показано лінію тренду)

Максимальні відносні горизонтальні деформації розтягування в районі залізниці (профільна лінія «3») за весь період спостережень склали $4,0 \cdot 10^{-3}$ (в перерахунку на 20-метровий інтервал). На ділянці під'їзної колії до ш. «Південна» в зоні тріщинуватості річні швидкості осідань і приріст відносних горизонтальних деформацій складають відповідно $v = (2 \dots 16)$ мм/рік; $\Delta \epsilon = 0,2 \cdot 10^{-3}$ /рік.

Аналіз результатів багаторічних спостережень показав, що протягом останніх чотирнадцяти років, активність процесу в лежачому боці покладів ш. «Ювілейна» знижується, що можна пояснити відпрацюванням глибоких горизонтів (більше 1000 м) і складуванням порожніх порід в зону воронок, що позитивно впливає на стійкість порід лежачого боку.

По профільній лінії «Тумби», що розташована вздовж східної сторони залізничного насипу, в зоні загального впливу гірничих робіт, швидкості осідання реперів не перевищили 5 мм/рік. Максимальні сумарні осідання $\eta = 70$ мм. У районі технологічної автодороги, розташованої із західної сторони залізничного насипу, у зоні тріщинуватості, річні швидкості осідань і відносних горизонтальних деформацій склали: $v = 26$ мм/рік, $\Delta \epsilon = (0,1 \dots 0,2) \cdot 10^{-3}$ /рік. Сумарні осідання за весь період спостережень склали $\eta = (2139 \dots 4061)$ мм.

На північній ділянці шахтного поля за межами границі мульди зсуву інструментальні спостереження проводяться в районі труб котельної ш. «Ювілейна» (маркшейдерська вісь (м.в.) 170), галерей №№ 17,18,19,20 дробильного комплексу (м.в. 198) і вентилятора ш. «Північна» (м.в. 277). Аналіз спостережень, що виконувалися з метою контролю стану земної поверхні в районі самих споруд показав, що протягом дев'яти років осідання земної поверхні на ділянці м.в. 170 практично відсутні. Швидкості осідання ґрунтових реперів на ділянці м.в. 198 зростають в напрямі з сходу на захід і не перевищують 8 мм/рік. Максимальні сумарні осідання мають місце в районі репера 1 і за дев'ять років спостережень досягли величини $\eta = 48$ мм, а горизонтальні деформації розтягування не перевищили $0,9 \cdot 10^{-3}$.

Подальше відпрацювання покладів ш. «Ювілейна» спричинить збільшення мульди зсуву в плані. Слід зазначити, що при відпрацюванні горизонту -1260 м можливе попадання території в районі галерей в зону зсуву (небезпечного впливу), що характеризується деформаціями розтягування $\epsilon = 2,0 \cdot 10^{-3}$ [5], що надає можливість зробити висновок про те, що експлуатація галерей можлива за наявності спеціального моніторингу за деформаціями земної поверхні і самих споруд. Згідно СНІП П-8-78 [6] для транспортерних галерей допустимі деформації земної поверхні складають $\epsilon \leq 8,0 \cdot 10^{-3}$. У даний час фактичні деформації в районі галерей значно менше допустимих, їх експлуатація безпечна.

Згідно дослідженням [7] шахтне поле ш. «Ювілейна», залежно від прояву процесу зсуву на земній поверхні, умовно можна розділити на три ділянки: I (південна) - м.в. 0 - м.в. 110; II (центральна) - м.в. 110 - м.в. 200; III (північна) - м.в. 200 - м.в. 290. Північна і південна ділянки шахтного поля відрізняються від «центральної» великою кількістю безрудних ціликів. Їх кількість і розміри стримують розвиток процесу зсуву порід висячого боку на цих ділянках. При таких умовах процес проявляється у вигляді воронкоподібних обрушень в місцях виходу покладів під наноси і склепіння над виробленим простором. До особливостей процесу воронкоутворення в полі ш. «Ювілейна» слід віднести розвиток склепінчастої поверхні обрушення і подальший вихід воронки над «сліпими» ділянками покладів. У подальшому збільшення діаметра воронки відбувається за рахунок інтенсивного сповзання наносів, що пояснюється наявністю дуже пластичних червоно-бурих глин у четвертичних відкладеннях, особливо це добре видно на прикладі північної ділянки шахтного поля. У крайових частинах північної та південної ділянок, під час переходу гірничих робіт на великі глибини (більше 800 м), склепіння розвиваються в гірському масиві і не проявляються на земній поверхні.

Найбільш активно процес розвивався в центральній частині шахтного поля і виявився на земній поверхні у вигляді класичної мульди зсуву. При існуючих кутах падіння покладів $\alpha = 50...55$ град. перепускання порід практично відсутній, тому заповнення виробленого простору відбувається за рахунок порід висячого боку під кутами зсуву і розриву. З сторони покладів лежачого боку процес активно розвивався в період відпрацювання верхніх і середніх горизонтів, в основному, від покладів паралельного простягання, оскільки вони відпрацьовувалися в першу чергу і мали значну потужність. Зсув порід лежачого боку протягом останніх 14 років практично припинився.

У 2010 р. зафіксовано показники швидкості осідань і відносних горизонтальних деформацій порід висячого боку у мульді зсуву, які представлені на рис. 2 (у зоні тріщин) і на рис. 3 (у зоні небезпечного впливу та мульді зсуву).

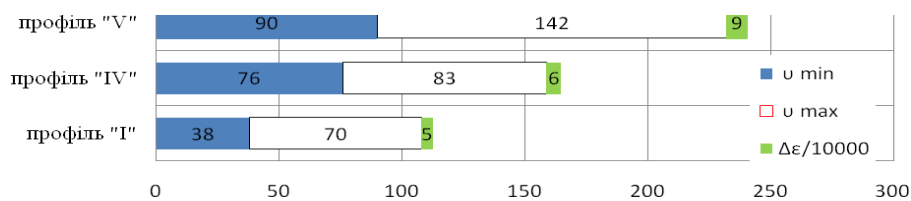

Рис. 2. Динаміка розвитку процесу зсуву у зоні тріщин

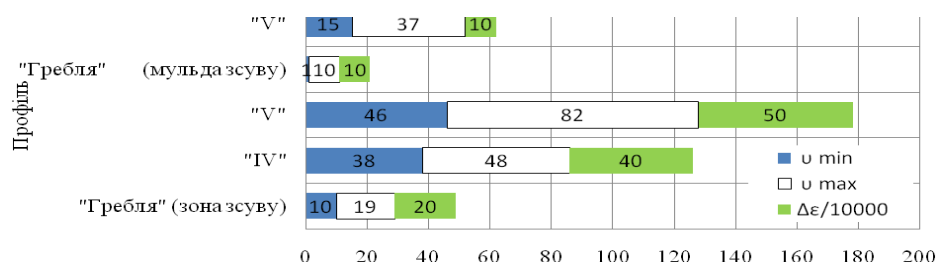

Рис. 3. Динаміка розвитку процесу зсуву в зоні небезпечного впливу та мульді зсуву

Аналіз результатів спостережень показав, що процес зсуву у висячому боці покладів ш. «Ювілейна» останнім часом активізувався. Річні швидкості осідань в 2010 р. перевищують швидкості 2009 р. у 3-4 рази. Результати спостережень по профільних лініях «I», «IV» ґрунтових реперів свідчать про активізацію вертикального зсуву (осідання) клиновидної області тріщин у бік очисних робіт шахти. У результаті зсуву клиновидна область чинила тиск на породи ділянки очисних робіт, викликавши їх обрушення в блоці 34-40 гор. -1180 м покладу «Гніздо».

Вертикальні і горизонтальні деформації земної поверхні в мульді зсуву зростають в напрямку з півдня на північ. Якщо до 2001 р. максимальні деформації мали місце в центрі мульди в районі профільної лінії «IV», то тепер вони змістилися на північ в район профільної лінії «V». Швидкості осідання земної поверхні (реперів) в північній частині мульди зсуву (профільна лінія «V») більше, ніж на півдні (профільна лінія «Гребля») у 5-6 разів. Активізація процесу на північній ділянці пояснюється веденням очисних робіт в цих осях по покладах обох простягань.

Відпрацювання покладу «Головний» в маркшейдерських осях 92-140 впливає менше на стан земної поверхні, зважаючи на наявність великої кількості безрудних ціликів. Максимальні сумарні осідання і горизонтальні деформації за весь період спостережень (34 роки) мають місце на ділянці профільної лінії «IV» в зоні тріщин і терас, де $\eta = 4419$ мм, $\varepsilon = 29,2 \cdot 10^{-3}$.

Спостереження показують, що в мульді зсуву висячого боку, в основному, мають місце відносні горизонтальні деформації розтягування. Деформації стиснення зафіксовані в районі греблі ставків балки Глеюватська, на ділянці профільних ліній «Гребля» і «Дамба». Наявність зони стиснення на цій ділянці земної поверхні можна пояснити водопониженням в осадовому чохла в районі балки.

Кутові параметри процесу зсуву від відпрацювання гор. -1100 м та гор. -1180 м мають наступні значення: граничний кут $\beta_0=44^\circ$; кут зсуву $\beta=53^\circ$; кут розриву $\beta'=63^\circ$. Згідно табл. 3.1 діючих «Правил охорони...» [1] кути зсуву і розриву на руднику від гірничих робіт ш. «Ювілейна» дорівнюють $\beta=\beta'=50^\circ$, тобто фактичні кути крутіші нормативних. Розрахунок прогнозних кутів розриву у висячому боці покладів шахти показав, що вони повинні складати: при відпрацюванні гор. -1020 м - $\beta'_n=58^\circ$; при відпрацюванні гор. -1100 м - $\beta'_n=64^\circ$. Тобто величина прогнозного кута розриву $\beta'_n=64^\circ$ при відпрацюванні гор. -1100 м практично співпадає з фактичною $\beta'_{ф.}=63^\circ$.

Подальше проведення гірничих робіт на ш. «Ювілейна» супроводжуватиметься розвитком процесу зсуву в масиві і на поверхні. Мульда зсуву зростатиме в плані. У мульду зсуву порід висячого боку покладів шахти потрапляють наступні об'єкти і споруди: кладовище Берковського; дачі ЦГЗК; гідротехнічні споруди ставків 1, 2 балки Глеюватська; ділянка водоводу $\varnothing 300$ і 500 мм до станції «Ленінська». При подальшій розробці покладів зони зсуву перемістяться в північно-західному напрямку. Зона тріщин, найімовірніше, займе сучасне положення зони небезпечного впливу і захопить велику частину території дачного селища [4].

Дослідженнями [8] визначено допустимі і граничні деформації розтягування для дамб $\varepsilon_{\text{доп.}}=4,0 \cdot 10^{-3}$, $\varepsilon_{\text{пр}}=6,0 \cdot 10^{-3}$. На родовищах Криворізького басейну тріщини на земній поверхні з'являються при деформаціях розтягування, що досягли величини $\varepsilon=6,0 \cdot 10^{-3}$. У даний час фактичні деформації, що мають місце в районі греблі досягли допустимої величини, але менше граничної. При розвитку чергового кроку процесу зсуву зона тріщин займе сучасне положення границі зони небезпечного впливу, деформації в районі греблі можуть досягти критичної величини. При переміщенні зон зсуву далі у висячий бік повинні розглядатися питання розробки відповідних технічних рішень, що надасть можливість безпечної експлуатації згаданих споруд та об'єктів.

Висновки та напрямок подальших досліджень. Отже, при подальшому проведенні гірничих робіт шахтами «Ювілейна» та ім. Фрунзе процес зрушення в гірничому відводі ПАТ «Сува Балка» буде розвиватися, що спричинить зсування порід висячого боку і переміщення меж небезпечних зон: зона тріщин займе сучасний стан межі небезпечної зони впливу, в результаті чого велика частина прилягаючої території в зону тріщин. Тому здійснення контролю за зрушенням гірських порід і земної поверхні згідно з вимогами чинних нормативних документів необхідно продовжувати з метою накопичення інформації про розвиток процесів зрушень, стан територій розміщення як цивільних, так і промислових об'єктів для прийняття оптимальних рішень щодо безпечного функціонування гірничодобувного регіону.

Список літератури

1. Правила охраны сооружений и природных объектов от вредного влияния подземных горных работ в Криворожском железорудном бассейне / – Л.: ВНИМИ, 1975. – 68 с.
2. Инструкция по наблюдениям за сдвижением горных пород и земной поверхности при подземной разработке рудных месторождений. – М.: Недра, 1988. – 112 с.
3. Проект мер охраны железной дороги Пятихатки - Кривой Рог в районе горных работ рудника «Сува Балка» шахты «Юбилейная»/ Отчет по НИР. – Кривой Рог: Кривбасспроект, 1993. – 98 с.
4. Контрольні спостереження за розвитком процесів зсуву поверхні і станом об'єктів при підземній розробці залізної руди, що охороняються, шахтами ВАТ «Сува Балка» в 2010 році / Звіт по НДР. – Кривий Ріг: НДМЛ, 2010. – 21 с.
5. Балелос Б.И. Определение зон разрывов висячего бока при разработке рудных залежей в Криворожском бассейне / Б.И. Балелос, В.А. Генкин // Горный журнал. – 1962. – №12. – С. 25–27.
6. СНиП II–8–78. – М.: Стройиздат, 1979. – 29 с.
7. Исследование и прогноз характера процесса сдвижения с районированием подрабатываемых территорий при отработке глубоких горизонтов шахт Кривбасса на предмет использования в народном хозяйстве / Отчет о НИР. – Кривой Рог: КГРИ, 1995. – 94 с.
8. Исследование деформаций плотин хвостохранилищ ГОКов Кривбасса, разработка критериев для оценки устойчивости плотин / Отчет о НИР. – № ГР 01945026622. – Кривой Рог: МЭГИ, 1995. – 72 с.

Рукопис подано до редакції 12.11.11